

Sameleire i Tromsø som turistmål, fotomotiv og møteplass

Cathrine Baglo

Sameleiren i Tromsdalen var lenge det mest besøkte turistmålet i Tromsø. Betydningen Tromsdalen og andre sameleire fikk som fotomotiv og møteplass i siste del av 1800-tallet, og hvordan dette skulle bidra til å bygge opp om interessen for reindriftssamenes levesett, er mindre kjent. Et resultat av den økte interessen var at sameleire ble gjenskapt i kommersiell og folkeopplysende øyemed, både nasjonalt og internasjonalt.

Könkämävuoma-samenes sommerboplass i Tromsdalen ble i siste halvdel av 1800-tallet et yndet utfartssted, både for byfolket selv og for turister fra inn- og utland. Da Oscar II besøkte Tromsø på sin reise i Norges nordligste egne i 1873, var en tur til «finneleiren» en selvfølge. Forfatteren og språkforskeren Jens Andreas Friis (1821–1896), seinere professor i samisk språk, var med som kjentmann. Hele leiren var for anledningen omgjort til festplass med telt for bevertning både av det kongelige følget og de mange besøkende fra byen. To dampskip gikk kontinuerlig fram og tilbake mellom byen og fastlandet. Likevel hadde «hundrevis» av småbåter med festdeltakere lagt til ved stranden. En flokk på cirka 2000 rein ble brakt ned fra fjellet, samlet i et for anledningen oppført gjerde for så å blir sluppet ut igjen, alt til kongens ære. Kongen selv gikk rundt og pratet med tromsdalssamene ved hjelp av Friis' tolkning – samer fra andre steder var dessuten kommet til – alt mens han besøkte reinsdyr, boliger og bruksting.

I løpet av 1870-, 1880-, og 1890-årene økte turisttrafikken jamt, først i form av private båter og gruppeturer, etter hvert med Tromsø som anløp for nasjonale og internasjonale dampskip på vei til Nordkapp, i første rekke engelske og tyske. For de aller fleste var sameleiren i Tromsdalen den viktigste grunnen til å gjøre et stopp i byen. Lokale fløttmenn ordnet turen over sundet. Andre hadde kjøpt pakketur og ble fraktet direkte fra båten til fastlandet. Selv om den var holdt for å være strabasiøs, kunne fotturen opp til Tromsdalen gjøres unna på en god time, med hesteskyss mindre. Til gjengjeld fikk man oppleve samene og samenes levemåte i deres eget miljø uten at dette nødvendigvis var avgjørende for opplevelsen, som vi snart skal se.

Sommerboplasser og leire andre steder i Tromsøområdet

Men Könkämävuoma-samene hadde sommerboplasser andre steder enn i

Tromsdalen som kun huset tre, fire familier av den større vintergruppa. Best kjent er boplassen på Eidebakken på Lyngseidet som ble brukt fram til 1965. Fra begynnelsen av 1900-tallet ble Lyngen en populær stopp for både Hurtigruten og cruiseskip, og sommerboplassen her tok etter hvert over mye av turismen til Tromsdalen fordi den lå mer tilgjengelig til. Ferdinand Scarlett (1850–1921, opprinnelig Scarlach), som var sjef for den skandinaviske avdelingen i Cooks reisebyrå fra 1880-tallet, skrev at et besøk i sameleiren i Tromsdalen var forbundet med «adskillige Besværligheder». Ikke bare var det vanskelig å komme seg dit, frakten over sundet, betalingen til tolken og samene for å hente reinsdyrene ned fra fjellet gjorde også sitt til at utflukten ble dyr. Flere av dampskipsselskapene hadde derfor begynt å anbefale sameleiren i Harstad i stedet. Dette vakte uvilje blant folk i Tromsø som hadde inntekt av leiren i Tromsdalen. Dessuten var det folk i Hammerfest som syntes at deres sameleir var mer berettiget til å få besøk av turistene «da den var i

Finmarken, Lappernes naturlige hjem», skrev Scarlett videre.

Nærheten til Tromsø gjorde også at Kvaløygruppens sommerboplasser i Straumsdalen og Finnvikdalen og den midlertidige vår- og høstleiren i Håkøybotn ble besøkt, om ikke av turister så av spesielt interesserte. Flyttinga med simler kunne foregå allerede i mars. Hver vår ble det derfor anlagt leir i Håkøybotn i påvente av kløvrein og okseflokkene som først ble flyttet i juni. Om høsten, i september eller oktober, ble det på nytt slått leir her mens man ventet på lokalbåten og transport tilbake til Balsfjord og Russenes.

Sameleire i Tromsø som fotomotiv

Sameleiren i Tromsdalen ble også et yndet fotomotiv. I større grad enn noe annen sameleir i Norge, den på Lyngseidet inkludert, ble boplassene og folkene som hadde tilhold her i sommermånedene nærmest gjennomfotografert i tida fram mot 1939, da bruken av den opphørte. En av dem som var først ute var nettopp Friis. Friis besøkte Tromsø både i 1867, 1873 og 1888, sikkert også flere ganger, og har tatt bilder med samisk motiv både i Tromsdalen, i byen og andre steder.

Passasjerer og mannskap fra hurtigruteskipet Olaf Kyrre på besøk i Tromsdalen mellom 1887 og 1893. I forgrunnen Nils Henriksen Omma (f. 1840 eller 1841) og to av hans sønner.

Foto: Ukjent fotograf, Perspektivet Museum.

En annen fotograf som var tidlig ute med å gjøre sameleiren i Tromsdalen til fotomotiv var Knud Knudsen (1832–1915). Knudsen besøkte Tromsø i 1877 og bildene hans fra Tromsdalen føyer seg inn i rekken av folkelivs-fotografier han ble banebrytende for nettopp på denne tiden. Knudsen oppdaget tidlig det store markedet som åpnet seg gjennom souvenirfotografiet. Han hadde dessuten god kjennskap til smaksnormene til et reisende nasjonalt og internasjonalt publikum. Knudsen fulgte mange av de store turistrutene og dokumenterte severdigheter gjennom sommermånedene for deretter å bruke vintrene til å produsere bilder for salg. Han produserte enkeltbilder eller hele album som kunne kjøpes av besøkende som minne eller til markedsføring.

Da Scarlett reiste rundt i sitt fødeland Tyskland med sine foredrag for å trekke turister til Norge, var det nettopp med lysbilder «optaget af Fotograf Knudsen», sikkert også av Tromsdalen og Tromsø.

Tidlig ute var naturligvis også byens egne fotografer, deriblant Haparanda-fødte Johan Erik Wickstrøm (1826–1897) som hadde sitt atelier i Vestregate sammen med barna, Hanna Theodora (1853–1895) og Johan Jørgen (1855–1897) som begge var fotografer. Siden de brukte samme type kartong på visittkortene sine er det vanskelig å si hvem som har tatt de enkelte bildene. Datteren Hanna var gift med fotografen Johan Henrik Wennberg (f. 1856) som også tok bilder av samer og sameleire.

I likhet med Friis behersket Johan Erik Wickstrøm samisk og arbeidet lenge som tolk i det for kirka i Tromsø. Dette var ingen forutsetning for å kommunisere med samene, men det bidro selvfølgelig til å gjøre samhandlinga både enklere og mer givende for begge parter. Fotografene Wickstrøm laget en serie samiske bilder og byprospekter rettet mot salg til turister omkring 1890.

Et av fotografiene Wickstrøm-fotografene skal ha tatt i denne perioden danner motivet for et kolorert postkort med påskriften «Lappetelt i Tromsødalen» Det er uvisst om postkortet er originalt. Som med nesten alle fotografier med samisk motiv fra denne tiden finnes det et utall reproduksjoner utgitt både i Norge, Sverige og andre steder. Men påskriften sier noe om

Postkort av Wickstrøm med motiv fra Tromsdalen, cirka 1890. Den tyske tittelen, franske skrifta og dateringa, Tromsø 14/7 (19)02, vitner om tilpassinga til det internasjonale markedet og spredninga av fotografier i tid og rom. Personer ukjent.
Foto: Wickstrøm, Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

betydningen av Tromsdalen som attraksjon og turistenes etterspørsel. For bildet synes ikke å være tatt i Tromsdalen i det hele tatt. Hvis håndkoloreringa er riktig utført er det sjølike ved. Håkøybotn synes som et mer sannsynlig sted. Trolig er det sundet og Håkøya man ser i bakgrunnen.

En annen nasjonalt kjent fotograf som tok bilder både i Tromsø og Lyngen er svensken Axel Lindahl (1841–1906) som ser ut til å hatt opphold her i 1884 og i 1890. Lindahls arbeid vakte tidlig oppmerksomhet og fotografiene hans ble hyppig gjengitt som xylografer i ulike utgivelser som Folkebladet, Skilling Magazin og Ny Illustrert Tidende. Papirhandel-firmaet Rich. Andvord i Oslo ble en fast samarbeidspartner som blant annet solgte og distribuerte Lindahls fotografier i mapper. Betydningen av Tromsdalen som turistattraksjon og fotomotiv gjenspeiler seg ytterligere ved at Anders Beer Wilse (1865–1949) tok turen hit i 1905–1906, 1911 og 1925. Han besøkte dessuten Eidebakken flere ganger. I likhet med Knudsen og Lindahl regnes Wilse for å være blant Norges viktigste fotografer i denne perioden.

En rekke utenlandske fotografer tok også bilder av könkämävuoma-samene og boplassen i Tromsdalen, deriblant Roland Bonaparte (1858–1924) under sitt besøk her i 1884. Han og hans assistents arbeider inkluderer et tjuetalls portretter hvor alle er identifisert. Enkelte av disse portrettene har blitt vidt distribuert, kanskje særlig bildet av Mikel Nielsen Omma, en av Nils Henriksen Omma

sine sønner (se bildet side 31), som var en ung gutt da fotograferinga tok sted. En annen fotograf som tok bilder i Tromsdalen var den tyske etnologen Paul Ehrenreich (1855–1914). Heller ikke i dette tilfellet er tidspunktet og sammenhengen kjent.

Turisme og suvenirsalg

Sommerboplassen i Tromsdalen var god forretning, både for lokalbefolkningen og samene selv. Ola Omma (f. 1922), som delvis vokste opp i en av torvgammene hvor Sportskaféen etter hvert hadde blitt anlagt nettopp med tanke på lokalbefolkning og turister, fortalte at familien tjente penger på salg av dukker, små skinnsko, vevde bånd, hornkniver og kaffeposer. Etterspørselen var stor. Alt ble utsolgt. Familiene fikk også inntekter av reingjerdet som var anlagt spesielt for turistene. Turistføreren ga beskjed om skipsanløp et døgn i forveien og bestilte rein i gjerdet. Pengene fra reingjerdet fordelte familiene seg imellom. For ungene var det også penger å tjene som fotoobjekt. Om høsten hadde Ola sekken full av mynter. Samene fra Tromsdalen og andre sommerboplasser reiste selv til byen og andre steder for å drive salg, blant annet ved Prestvannet. Lokale kjøpmenn ble gjerne samarbeidspartnere. Flere av byens forretninger, deriblant Cedorph Ebeltoft (1826–1908),

«Lappetelt i Tromsdalen», postkort i serie. Til tross for tittelen synes fotografiet å være tatt i Håkøybotn. Personer ukjent.

Foto: Trolig Wickstrøm, Tromsø Museum

– Universitetsmuseet.

satset etter hvert på salg av samiske turistvarer.

Ebeltofts Lappehotell og leire anlagt i byen

Blant de forretningsdrivende i byen ser Ebeltoft ut til å ha vært særlig betydningsfull for turistnæringa. I tillegg til forretningen ved Prostneset eide han ei bårstue ved Ebeltoftbrygga der samer hadde gratis losji. Bygninga ble kalt Lappehotellet og figurerer som motiv på en rekke fotografier i siste del av 1800-tallet, deriblant av den tyskfødte bergensfotografen Maximilian Behrends (1839–1903). Behrends besøkte Tromsø

allerede sommeren 1876 og tok en rekke fotografier av tromsodalssamene, først og fremst på besøk i byen og på lappehotellet. Det er for øvrig typisk for den enorme spredningen av bilder fra denne tiden av både samer (reindriftssamer spesielt) og andre såkalte naturfolk, at Behrends bilder i dag befinner seg i Museum Europäischer Kulturen i Berlin. I 1883 skal Ebeltoft også ha fått anlagt en sameleir for turister på Prostneset. Leiren er kjent fra fotografier.

Men *sameleiren* ble også et selvsagt innslag på offentlige utstillinger avholdt i Tromsø i siste del av 1800-tallet. Både på den såkalte «Almindelige Udstilling for Tromsø Stift» i 1870 og på jubileumsutstillinga i anledning hundreårsmarkeringa for Tromsø som by i 1894, inngikk sameleire (se forsidebildet). Utstillinga i 1870 besto av to avdelinger: «Finne-afdelinga», som omfattet alt «hvad der angaar saavel Sø- som Fjeldfinnernes Liv og Levesæt», mens «den almindelige afdeling» inneholdt så å si alt annet. I tillegg til gjenstander, hadde utstillingskomiteen skaffet til veie «Gamme og Telt med Finner og Ren til at holde til der under Udstillingstiden». To til tre samer fra hver kommune fikk stipend for å besøke utstillinga, «idet det gir dem Leilighed til her at paa en Plet at se hvad den mer Civiliserede Befolkning kan frembringe». Jubileumsutstillinga i 1894 ble

Tromsodalssamer i byen, 1876, trolig Ebeltofts lappehotell. Personer ukjent. Utsnitt av kolorert kabinettportrett (lite bilde).

Foto: Maximilian Behrends, Norsk Folkemuseum.

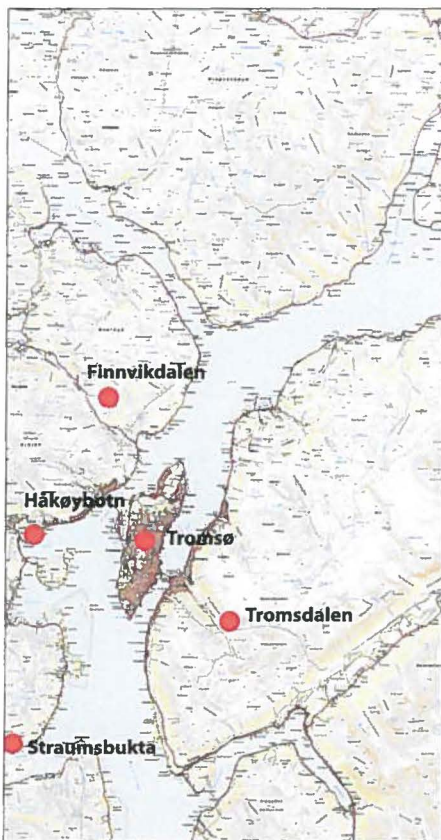
holdt i og utenfor daværende Tromsø Museum og var delt inn i fire avdelinger: en for fiskeri, kval- og ishavsfangst, en for industri, håndverk og husflid, en for landbruk, og en for turistvarer med antikviteter og samisk husflid.

Sameleire som turistmål og fotomotiv andre steder i Norge

Som følge av turisttrafikken og turistenes interesse for samisk kultur ble det dessuten anlagt sameleire i kommersiell øyemed andre steder i Norge. Ferdinand Scarlett som hadde vært så oppgitt over beliggenheten til boplassen i Tromsdalen, bidro sammen med Cooks reisebyrå i 1897 til å anlegge en sameleir ved Bjørndalen utenfor Bergen. Leiren besto av et telt, en gamle og en kafé. Initiativtaker til «Lappeleiren Ltd» var Scarletts fetter, Ferdinand Bremer fra Levanger. Fem personer fra Røros og Härjedals-området ble engasjert til å bebo leiren. Oppgaven deres besto i å «leve sit sædvanlige Liv, føre en anstændig Vandel, vise Høflighed mod de Besøgende, passe de i Lappeleiren tilhørende Rensdyr og for øvrig rette sig efter Bestyrerens Forskrifter».

Det var heller ikke uvanlig at høyfjells-hotelleiere og andre reiselivsaktører engasjerte samiske familier for at de skulle kaste glans over etablissementet og tiltrekke seg turister med sine drakter, telt og rein, eller ved å tilby reinskyss. Steder hvor slik aktivitet har funnet sted er blant annet Grotli

Høyfjellshotell i Sjåk, Finse Hotell på Hardangervidda, Nystuen Hotell på Filefjell, Nordseter Hotell på Lillehammer, Djupvasshytta Hotell i Geiranger og Fjellsæter Hotell i Bymarka i Trondhjem. Der samene var kom også fotografene. Både Bonaparte og Lindahl tok bilder av sørsamer som reiste rundt og viste fram sin levemåte for et betalende publikum i henholdsvis Paris (1889) og Sør-Sverige (cirka 1890), mens Wilse tok bilder av samer og sameleire på Grotli Høyfjellshotell (1910) og på Finse (1913). I tillegg til deres

fotografier bærer et utall postkort av kjente og ukjente fotografer vitnesbyrd om denne aktiviteten.

Kontinentale slektninger

Sist, men ikke minst, gjenspeiler interessen for samisk folkeliv seg i fenomenet «levende utstillinger» som ble utbredt fra og med midten av 1870-tallet. Et karakteristisk trekk ved denne utstillingsformen var at representanter for eksotiske folkeslag fra hele verden ble brakt til ulike utstillingsarenaer i Europa og Amerika hvor de opptrådte med sitt hverdagsliv i realistisk gjenskapte omgivelser. Om reisen til Norge og sameleire medførte besværligheter og i tillegg var forbeholdt de få, representerte de levende utstillingene en mulighet for vanlig folk å oppleve fremmede kulturer i sitt eget hjemland eller hjemby. I likhet med de offentlige utstillingene arrangert i Tromsø, ble gjenskapelsen av eksotiske folks boplasser et utbredt fenomen på verdensutstillingene og de store statlige utstillingene fra slutten av 1880-tallet og utover. Tromsø var i så måte tidlig ute. Mange av disse utstillingene var utvilsomt tenkt som anskueliggjøringer av en evolusjonistisk kulturforståelse på linje med Tromsø-utstillingene, hvor det blant annet het seg at husflidsproduktene og gjenstandene til «fjellfinnene» vis-a-vis den fastboende befolkning belyste deres levesett og

Kart over könkämävuoma-samiske boplasser nevnt i teksten i deres beliggenhet i forhold til Tromsø.

kulturtrinn. Men utstillingene var også mye mer.

Langt hyppigere, og forut for de store internasjonale utstillingene, ble gjen-skapelser av boplasser med eksotiske folk og dyr et populært innslag i europeiske dyrehager uten at de i uttrykk og innhold fortonte seg som vesentlig annerledes enn praksisen andre steder, som for eksempel sameleire i Norge anlagt i kommersiell øyemed. Som med Tromsø-utstillingene var overgangen fra opplysning til underholdning glidende. Mye handlet om å tiltrekke seg besøkende. Virksomheten til dyrehandler og dyrehageeier Carl Hagenbeck i Hamburg ble avgjørende for at dyrehagen ble den viktigste arenaen for denne typen utstillinger i Europa. I mer enn femti år

skulle hans firma gjøre enorm suksess både nasjonalt og internasjonalt med sine omreisende utstillinger av eksotiske dyr og mennesker med utgangspunkt i sin egen dyrehage. Det er blitt anslått at to til tre tusen personer med minoritets- eller urfolksbakgrunn var helt eller delvis sysselsatt i denne virksomheten rundt århundreskiftet, mange med Hagenbeck som arbeidsgiver. Med tanke på tilgjengeligheten med båt fra Hamburg og berømmelsen til Tromsø som samisk sted, er det kanskje ikke rart at de aller første folkene han ansatte til utstillinger ble rekruttert herfra?

Hamborgar-Ellen

To som kom i kontakt med Hagenbecks agent som hadde reist til Tromsø sommeren 1875 for å skaffe reinsdyr

og samer til ei utstilling i Hamburg, var Ella Maria Josefsdatter f. Nutti (1841–1930) og mannen Nils Rasmus Persson Eira (1838–1920). Begge var flyttsamer født i Karesuando, men Ella Maria var delvis vokst opp på Ringvassøya. Familien hennes var én seks familier som kom hit i 1845, nær mere bestemt til Norddalen ved Ringvannet hvor de overvintret i en årrek. Høsten 1875 reiste ekteparet med sine barn, Kristina (f. 1873) og Per Bernha (f. 1875), til Hamburg i stedet for Sver. Dit reiste også Lars Nilson Hotti (f. 18 og sønnen Jacob Larsson Hotti (f. 185. Fotograf Wickstrøm ble engasjert som tolk. Trolig har han vært den som har formidlet Hagenbecks oppdrag lokalt. Han har iallfall hatt det nødvendige kontaktnettet gjennom fotografering; og sitt arbeid som tolk. Med på båter til Hamburg var også 31 reinsdyr, tre gjeterhunder og alt nødvendig utstyr for å sette opp en leir i bakgården på Hagenbecks dyrehage som da lå midt i byen. «Det var en Fornøyelse at se, hvorledes de indfangede Rendyrene. Hjælp av en Kasteløkke, hvor behænde de tumlede med Slæderne, og paa hv hensigtsmessig en Maade Opbygning, og Nedtagningen af telterne gikk for

Grotli, Finnefamilien med sit telt.

«Grotli, Finnefamilien med sit telt», cirka 1905. Postkort i serie basert på bilder av Stryn-fotografen Jens Knudsen Maurseth (f. 1863). Mannen har karesuandosamisk kofte. Kanskje ble samene hentet fra Troms(ø)? Familien var nesten alltid kjern utstillinger av eksotiske folks liv og lever. Personer ukjent.

Foto: J.K. Maurseth., Tromsø Museum – Universitetsm

, skrev Hagenbeck. Etter to uker i Hamburg reiste gruppen til Berlin hvor de hadde opplevert leir i Hasenheideparken, og der endte i Leipzig hvor turnéen ble avsluttet og gjenstandene donert til det nasjonale etnografiske museum.

Sammenheng med mange andre utstillingsaktører har opplevelsene til Hamborgar-Ellen» og hennes familie gitt opphav til historier som overlevd henne. Blant annet heter det seg at hun skal ha vært en streng lærer som ville ha oppgjør på forskudd. I Tromsø skal det finnes en kirke oppkalt etter henne uten at grunnen er kjent. Ella Maria vendte

Norge-Finmarken. Lappekone

tilbake til Tromsø og Karesuando hvor familien fortsatte å livnære seg som reindriftssamer. Engasjementet hennes for Hagenbeck, pengene familien tjente og opplevelsene i Tyskland kan stå som en påminnelse om at sameleirene var mye mer enn en «tittekasse», både de som ble et turistmål i kraft av sin naturlige beliggenhet, men også de som var anlagt av andre grunner. De var også møteplasser som skapte muligheter for samene selv.

Takk til Inger Ella Päiviö, Hamborgar-Ellens oldebarn, for hjelp med identifisering av steder og personer på flere fotografier i denne artikkelen.

Litteratur:

1872: *Beretning om den almindelige Udstilling for Tromsø Stift.*

Andresen, A. 1994: *Tromsø gjennom 1000 år. Handelsfolk og fiskerbønder 1794–1900.*

Friis, J.A. 1874: *Hans Majestæt kong Oscar II.'s Reise i Nordland og Finmarken Aar 1873.*

«Lappekone, Norge-Finmarken», cirka 1900. Trolig Ella Maria Josefsdatter, f. Nutti, født og død i Karesuando. Luetypen, *deavddagahpir*, var tidligere vanlig blant *könkämävuoma-samene*.

Postkort, Tromsø Museum.

Hagenbeck, Carl. 1911: *Dyr og mennesker.*

Scarlett, F. 1922: *Turistlandet Norge*, andre del.

Sveen, Stine. B. 2003: *Reinen, reineieren og reinbeitelandet. En studie av reindriftssamisk landskapsbruk og landskapsforståelse, forankret i sommerlandet Stuoranjárga* (masteroppgave, UiT).

Walkeapää, L.J. 2009: *Könkämävuoma-samernas renflytningar till Norge.*

Nettsteder/databaser:

Register over norske fotografer og fotografisamlinger (<http://www.nb.no/nmff/index.php>)

Tromsø Museums fotoarkiv, særlig Haakon Kierulfs postkortsamling

Cathrine Baglo er postdoktor ved Seksjon for Kulturvitenskap ved Tromsø Museum – Universitetsmuseet UiT Norges arktiske universitet. Hun har

skrevet doktorgradsavhandling om utstillinger av samer og reindriftssamisk levemåte i Europa og Amerika på 1800-tallet, første del av 1900-tallet og holder nå på med et prosjekt om samleren Johan Adrian Jacobsen. E-post: cathrine.baglo@uit.no